

Mortensen, M. 2014. *Hálfðanar saga Eysteinssonar* — an Inconvenient Prince. [Online]. Available at: <http://surl.li/ldvtc>

Noonan, T. 1978. Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age. *Harvard Ukrainian Studies*. № 1. P. 237–259.

Noonan, T. 1986. Why the Vikings First Came to Russia. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. № 34. P. 321–348.

Schier, K. 1970. *Sagaliteratur*. Stuttgart: J. B. Metzler.

Smith, A. 1936. The Sons of Ragnar Lothbrok. *Saga Book of the Viking Club*. № 11. P. 173–196.

Theotokis, G. 2012. Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th–11th C.) Numbers, Organization and Battle Tactics in the Operational Theatres of Asia Minor. *BYZANTINA SYMMEIKTA*. № 22. P. 125–156.

Tulinus, T. 2009. The Sagas and Public Space. *Studi Medievali e moderni*. № 25. P. 193–200.

Williams, H. 2008. *Runes. The Viking World*. Routledge: London and New York. P. 281–290.

УДК 78.03

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288762

О. В. Джанов

ORCID: 0000-0003-1771-0941

Національний заповідник «Софія Київська» (Київ, Україна)

І. Ю. Кузьмінський

ORCID: 0000-0002-7873-0965

*Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського
(Київ, Україна)*

O. Dzhanov

National Sanctuary Complex «Sophia of Kyiv», (Kyiv, Ukraine)

I. Kuzminskyi

*Candidate of Sciences in art criticism (PhD) Ukrainian National Tchaikovsky
Academy of Music, Department of Early Music, (Kyiv, Ukraine)*

СЕРЕДНЬОВІЧНІ МУЗИКАНТИ У ГЕНУЕЗЬКИХ МІСТАХ КРИМУ

Medieval Musicians in Genoese Cities of Crimea

Завдання дослідження полягає у тому, щоб виявити писемні свідчення про музикантів, які служили в торгових факторіях генуезців у Криму. Ці свідчення повністю сконцентровані у бухгалтерських книгах казначейства (масарії) міста Кафи. Наступне завдання — порівняти отримані факти з аналогічними, що походять із Генуї, тобто метрополії генуезців. Останній етап — це виявлення автентичних іконографічних джерел з Криму та Генуї з зображенням тогочасних музичних інструментів. Наукові підходи

базуються на принципах історизму, системності, наукової об'єктивності та діалектичному підході. Було використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів дослідження. У масаріях було виявлено професійних музикантів, які належать до двох категорій службовців: нічні стражники та слуги консула. Перші з них грали на трубах/тюбетах та накрах (невеликих литаврах). Вони служили в Кафі, Солдайї та Чембало. Музиканти консула використовували ширше коло музичних інструментів. Йдеться про тюбетів і трубачів, накраторів, карамелістів (шалмеїстів), замаристів (зурністів), псалтеристів, лютністів та органістів. Окрім цього, у книгах масарії було виявлено відомості про військових тюбетів першого татарського хана Хаджі I Герая та музикантів Мамаю. Порівняльний аналіз назв музичних інструментів Кафи та Генуї дає змогу відзначити їхню майже повну тотожність. Винятком є лише замара (зурна), яка в середньовічних писемних джерелах Генуї не трапляється, що може свідчити про східний вплив. Місцева специфіка Криму проявляється й у поодиноких свідченнях про грецькі та вірменські хори у Кафі. Перспективи подальших студійовань полягають у дослідженні музичної спадщини інших італійських колонізаторів Криму — венеціанців. А згодом варто порівняти отримані результати не лише зі спадщиною Криму, України та Італії, а й інших європейських міст XIII–XV ст. Оригінальність дослідження полягає в представленні абсолютно нової сторінки музичної спадщини середньовічного Криму.

Ключові слова: музикант, музичний інструмент, Кафа, Солдайя, Чембало, Генуя.

The research objective is to uncover written testimonies about musicians who served in the Genoese trading factories in Crimea. These accounts are primarily found in the accounting books of the treasury (massaria) of the city of Caffa. The following step involves comparing the obtained data with similar records originating from Genoa, the metropolis of the Genoese. The final stage is to identify authentic iconographic sources from Crimea and Genoa that depict the musical instruments of that period. The scientific approaches are grounded on the principles of historicism, systematic approach, scientific objectivity, and a dialectical approach, utilizing a range of general scientific, interdisciplinary, and specialized research methods.

In the massarias, professional musicians have been identified belonging to two categories of servants: night guards and consul's servants. The former played on trumpets/tubas and nakrahs (small timpanis) and served in Caffa, Soldaia, and Cembalo. The consul's musicians utilized a wider range of musical instruments, including tuba and trumpet players, nakrators, caramelistas (shawm players), zamarists (zurna players), psalterists, lutenists, and organists. Furthermore, the

massaria books revealed information about the military tuba players of the first Tatar Khan, Hadji I Giray, and the musicians of Mamai. A comparative analysis of the musical instrument names in Caffa and Genoa indicates almost complete identity, with the exception of zamaras (zurna), which are not mentioned in medieval Genoan written sources, potentially pointing to Eastern influence. The local specifics of Crimea are also reflected in isolated accounts of Greek and Armenian choirs in Caffa.

Prospects for further studies lie in exploring the musical heritage of other Italian colonizers of Crimea — the Venetians. Subsequently, the results should be compared not only with the legacies of Crimea, Ukraine, and Italy but also with other European cities of the 13th — 15th centuries. The originality of the research lies in unveiling a completely new aspect of the musical heritage of medieval Crimea.

Keywords: musician, musical instrument, Caffa, Soldaia, Cembalo, Genoa.

Вступ. Музична культура пізньосередньовічного Криму вкрай рідко потрапляє в поле зору дослідників, та й то виключно у форматі коротких оглядів (Карпов, С. 1993, с. 226–232) і поодиноких публікацій рідкісних іконографічних та археологічних артефактів (Вдовиченко, І. & Баранов, В. 2014, с. 57–67). Виняток стосується унікальної нотної пам'ятки — латинського гімну (Гаркавец, А. 2015, с. 94–100). В 1330–1340 рр. католицькі місіонери записали різдвяний гімн «*Reminiscens beati sanguinis*» з європейською музичною нотацією, але з кипчацьким (куманським) текстом, транслітерованим латинкою. Цей унікальний переклад тюркською мовою зберігся у своєрідному словнику розмовної мови Улуса Джучі (Золотої Орди) — «*Codex Cumanicus*», укладеному чи то у Кафі, чи то в Солдайї. Але одна тема, яка мала би обов'язково потрапити до кола зацікавлень дослідників середньовічної музики — музична спадщина генуезьких та венеційських торгових факторій Криму — до сьогодні є майже абсолютно проігнорована.

Внаслідок двохсотлітнього (1275–1475 рр.) функціонування торгових факторій генуезців у Північному Причорномор'ї та Криму залишилися ретельні й достеменні письмові джерела, які містять багату інформативну базу про музикантів на службі головних міст республіки св. Георгія, передовсім Кафи. Основне писемне джерело знань про музикантів — бухгалтерські книги скарбниці (масарії) міста Кафи¹. Окрім цього, ми залучили додаткові писемні пам'ятки, а також рідкісні іконографічні джерела.

¹ В Генуезькому державному архіві, у фонді *Archivio di Stato di Genova. San Giorgio. Sala 34. № 590* збереглися книги масарії Кафи за такі роки: 1374–1475, 1381–1482, 1386–1487, 1410–1411, 1420–1421, 1422–1426, 1441–1442, 1446–1447, 1454–61, 1463–1473. Частина оригінальних кодексів було розбито під час пожежі в архіві банку св. Георгія в Генуї, під час бомбардування французьким флотом 1684 р. Фрагменти з розбитих кодексів потім були зібрані у нові, переважно без хронологічного порядку. URL: <http://surl.li/ksodd>

Всі згадки про професійних музикантів, або по-іншому сонаторів (ном. sing. *sonator*) або гравців (ном. sing. *pulsator*), як їх назагал оригінально називали в документах, містяться в особливих розділах бухгалтерських книг скарбниці Кафи, де збереглися рахунки зарплат (*salarium*) двох категорій службовців, яких винаймала генуезька адміністрація: нічні стражники (ном. pl. *custodes nocturni*) та музиканти на службі консула (ном. pl. *sonatores*). Свідчення про останніх сконцентровані в рахунках зарплатні «пенсіонерам» (ном. sing. *provisionatus*), тобто службовцям, яких часто обліковували поза штатом звичайної комунальної адміністрації. Така хитрість допомагала вивести деяких із них з категорії охоронців (ном. sing. *custos*) чи солдат (ном. sing. *socius*), кількість яких була обмежена суворими нормативами. Одразу зазначимо, що утримування на регулярній основі нічних стражників-музикантів цілком вкладається в концепцію функціонування будь-якого типового середньовічного європейського міста, а от музикантів консула доцільно співвідносити з музикантами на службі у володарів, наприклад візантійських імператорів, генуезьких дожів тощо.

Найдавніше повідомлення про музикантів у Чорноморському басейні з генуезьких документів датується початком XIV ст. і походить з-поза масарії. У Статуті, який регламентує адміністративне управління в генуезькому «Замор'ї» та організацію торговельного сполучення з ним — так званий «*Imposicio Officii Gazarie*», згадуються двоє трубачів та один накратор (литаврист)¹, яких мав обов'язково винаймати капітан кожного судна (*trombatores duo et unum nacharatum*)². Найпевніше, мова йде про популярні у Європі та Середземномор'ї невеликі парні литаври та металеві труби.

Нічні стражники-музиканти Кафи. У бухгалтерських книгах масарії Кафи згадки про музикантів з кола нічних стражників охоплюють період від 1374 до 1457 р. 1457 р., у зв'язку з реформою, категорію нічних стражників ліквідували, а обов'язки охорони міста почали виконувати виключно солдати (*socii*). За наявними музичними інструментами музиканти-стражники діляться на три групи.

1). Перша група — це гравці на накрах (*nacharatus*). Назва цього інструменту походить від арабського дієслова «*naqr*» — вдаряти, стукати. Термін «накратор» зафіксовано у п'яти фрагментах: двічі 1374, двічі 1381 і по одному разу в 1410, 1422 та 1423 рр. Зауважимо, що в серії бухгалтерських книг Кафи є значні об'єктивні лакуни, які, як у нашому випадку, можна подекуди гіпотетично заповнити. У 1374 та 1381 рр. накраторами були Георгій (*Georgius*) та Симісетус (*Simissetus*), які, отже, служили щонайменше дев'ять років. Виплати для ще одного накратора, якого так само назива-

¹ Варіанти слова накратор — накріст та накрач.

² Monumenta historiae patriae 2: Leges municipales / Salvi L. Ed. Torino, 1838. P. 337.

ли Георгій, зафіксовані 1410 р. Останнього разу накратор серед нічних охоронців Кафи згадується у 1422 та 1423 рр. — Афендічі (*Afendici*).

Найдавніше вживання терміна накратор у Генуї датується самим початком XIV ст., у статутах Генуї (*Leggi Genovesi*) 1303 та 1363 рр. (*Tubatores duo et unus tubeta ad rationem librarum triginta pro singulo, et nacharatus unus cum tubatoribus libras viginti*) (Tarrini, M. 2015, p. 101). Цей приклад засвідчує термінологічну тяглість між Генуєю та Кафою.

2). Друга група вартових-музикантів — це карамелісти (*caramella*), тобто гравці на шалмеї (лат. *salamus* — очерет)¹. Найпевніше, карамела — це невелика одноствовбурна повздовжня флейта з 6–7 отворами. За способом видобування повітря — язичковий інструмент.

Виплати карамелістам було зафіксовано 17 разів. Протягом 1374–1381 рр. у нічній варті Кафи чергували двоє карамелістів — Макрам (*Macram*) та Бакі (*Bachi*). 1386 р., тобто під час так званої «Солхатської війни», таких карамелістів було аж п'ятеро. Один із них, найпевніше, той самий карамеліст, який двічі згадувався в попередні роки — Макран (*Macran*). Вартовий на ім'я Пестічі (*Pestici*) одночасно грав і на карамелі, й на трубі. Ще двоє карамелістів, можливо, були учнями, адже ставка в 60 аспрів, яка зазвичай призначалася для одного вартового, була розділена на двох — для Еліаса (*Elias*) та Маркі (*Marci*). П'ятого шалмеїста називали Георгій (*Georgius*). Найпевніше, у 1410, 1422 та 1423 рр. служив один і той самий музикант — Маркі (*Marche, Marchare*). Можливо, саме він уперше згадувався в бухгалтерській книзі ще 1386 р. і, таким чином, його безперервна служба могла тривати щонайменше 37 років. У 1441, 1446, 1447, 1455 та 1456 рр., тобто щонайменше 16 років, єдиним нічним карамелістом був Есамбей (*Esambei*). Він був охоронцем головних міських воріт Кафи — Хачатура. Далі його ім'я протягом 1457–1473 рр. трапляється серед *sonatores*, які отримували платню як *provisionates Caffe* (Див.: Додаток 2). Тобто його кар'єра музиканта в Кафі тривала, щонайменше, 32 роки, а насправді могла бути ще довшою, адже книги масарії між 1426–1441 та 1473–1475 рр. фізично не збереглися.

Найстарша письмова згадка про карамеліста в Генуї датується 1198 р., коли були засуджені танці в катедральному соборі Сан Лоренцо у супроводі псалтериста й карамеліста: *aliquos choros et cantecis turpis cum saltheriys et caramelis* (Gnoli, C. & Biella, V. & Cavenago, M. & Debattisti, F., & Rolandi, P. 2016, p. 56). Загалом цей інструмент неодноразово згадувався в Генуї протягом усього пізнього та високого середньовіччя. Оригінальна назва музичного інструмента збереглася до нашого часу й на Корсиці (*cialamedda, cialambella, cialamella*), тобто саме там, де до 1764 р. панували генуезці. Як і в попе-

¹ Розбіжність кореневого приголосного в *calamus* та *caramella* не повинна бентежити, адже в багатьох романських діалектах, зокрема, в лігурійській мові, звучання R та L було майже ідентичним. У писемних пам'ятках, особливо в несловниковій лексиці, літери були взаємозамінними.

редньому прикладі, ми спостерігаємо термінологічну тяглість між Генуєю й Кафою, тобто метрополією та її провінцією.

3). Ідентифікувати музичні інструменти третьої групи нічних стражників складніше, ніж здається на перший погляд, адже їхні назви — співзвучні, але разом із тим, найпевніше, відмінні. Перші — це тромбатори/тронбатори (*trombator/tronbator*), які вказані лише у 1374 та 1386 рр. Якщо вірити сьогоднішнім дослідженням, то це слово означає трубачів, адже тромба — це труба. Залишається невідомим, чи йдеться про металеві, чи про дерев'яні музичні інструменти, хоча на той час металеві труби були загальнопоширені. В інші роки на місці тромбаторів вжито слово тубатори (*tubator*), зокрема 1381 р., та тубети (*tubeta*) у 1410, 1420, 1422, 1423 рр. Найчастіше вони служили по двоє, а в поодиноких випадках по одному, втрьох та вчотирьох. 1374 р. трубачами були Георгій (*Georgius*) та Манолі (*Manoli*). 1381 р. замість Георгія зазначені Франциск (*Franciscus*) та Маграбі (*Magrabi*), натомість Манолі продовжив працювати. Під час активних воєнних дій 1386 р. до Франциска додався новий трубач — Оберто (*Obertus*). Можливо, цей Оберто тотожний Оберто Гарбаріні з Алессандрії (*Obertus Garbarinus de Alexandria*), що на північ від Генуї, який знайшовся серед «пенсіонерів» (*provisiones*) Кафи на посаді трубача консула (*trombeta domini consulis*), завдяки чому й отримував значно вищу платню. Ще одного трубача Пестічі ми згадували, адже він одночасно грав і на карамелі, й на трубі. Місцем його служби були головні ворота Хачатура. 1410 р. достеменно відомо про одного тубету на ім'я Георгій (*Georgius*), а у 1422–1423 рр. тубетами були Костянтин (*Constantinus*) і Лазар (*Lazarus*).

У джерелах, які стосуються безпосередньо Генуї, найдавніше свідчення про місцевих трубачів (тромбаторів) датується серединою XIII ст. В документі від 22 травня 1256 р. йдеться про Тебальда Малерба з Капріти, який пообіцяв навчити Джакомо з Турина мистецтву гри на «тромбі», а також на інших інструментах (*Tebaldo Malerba, da Capriata, il 22 maggio del 1256 prometteva di insegnare a Giacomo da Torino l'arte trombarie, nonché altri istrumenti*) (Tarrini, М. 2015, р. 90–91). У статутах Генуї (*Leggi Genovesi*) 1303 та 1363 рр. міститься вказівка на якусь відмінність між тубаторами й тубетами: «*Tubatores duo et unus tubeta...*» (Tarrini, М. 2015, р. 101). В тому ж документі окремо згадані ще й тромбатори/трумбатори: «*Trumbatoribus tribus..., Trombatores duos*» (Tarrini, М. 2015, р. 101). Існує думка, що тубета — це різновид басового шалмея, тобто дерев'яний язичковий інструмент родини гобоєвих, який залишився у народній (фольклорній) музичній практиці Лігурії (Gnoli, С. & Biella, V. & Cavenago, М. & Debattisti, F., & Rolandi, Р. 2016, р. 355). А от тромби — це металеві музичні інструменти. Проте, на нашу думку, в цьому питанні зарано ставити крапку.

4). Ще в двох випадках серед нічних вартових були зазначені або незвичні музиканти, або ж ми не визначили, на якому інструменті вони грали. Під час воєнних дій 1386 р. на мурах перебував псалтерист (*sonator satarioni*) Франциск (*Franciscus*). Очевидно, що мобілізація потребувала нестандартних підходів, адже довелося залучити до варти гравця на струнному музичному інструменті. Згадаймо з цього приводу мобілізацію консульського трубача Обертуса з Алессандрії. Тож доцільно припустити, що, як і цей трубач, псалтерист також служив консулу. Фактично це дві найдавніші згадки про консульських музикантів Кафи, що дійшли до нашого часу.

Відомості про інших двох музикантів, інструменти яких не вдалося ідентифікувати, походять з рахунків за 1410 р. Йдеться про Фаценіса з Нові (*Facenisus de Novis*) та Фаценіса з Капріати (*Facenis de Capriata*). Обидва визначені як сонатори бороне (*sonator borone, sonator bornie*).

Пік, щодо кількості музикантів серед нічних вартових припадає на період активних військових дій біля Кафи у 1386–1387 рр. 1374 р. — 6 музикантів, 1381 — 7, 1386 — 8, 1410 — 5, 1422 та 1423 — по 4, а також по одному музиканту 1441, 1446, 1447, 1455 та 1456 рр. Спеціально підкреслимо, що книги масарії далеко не завжди містять професійну специфікацію кожного з нічних вартових, тому й наявна кількість музикантів може не повністю віддзеркалювати реальну ситуацію.

Нічні стражники-музиканти Солдайї та Чембало. Нічні стражники-музиканти перебували на службі й в інших генуезьких фортецях Криму. Статут Кафи 1449 р. передбачав виплату двом тубетам та одному накратору, зобов'язаним охороняти стіни Солдайї (сучасний Судак) уночі. І справді, щонайменше з 1454 до 1473 рр. тут служив накратор Василій (*Vasili nacharatus*). Того самого року в Солдайї обов'язки тубети виконував Антоніо з лігурійського Баварі (*Antonius de Bavallo tubeta*). Ймовірно, на посту його змінив син Ніколо ді Бавало (*Nicolaus de Bavalo tubeta*), ім'я якого ми знаходимо серед «пенсіонерів» Солдайї у книгах масарії 1464–1473 рр.

Статут 1449 р. передбачав у Чембало (сучасна Балаклава) виплату пенсіону шістьом сліпцям, «які захищали це місто». Ймовірно, вони заслужили пенсію під час заколоту місцевих греків, які ненадовго 1433 р. скинули владу генуезців. Серед сліпців знаходимо накріста Іванісіо (*Ivanixio naccaratus*), який, мабуть, виконував професійні обов'язки й після того, як його осліпили повстанці. На це об'єктивно вказує те, що, на відміну від інших товаришів по нещастю, він отримував платню у 1,5 р. вищу. Виплати цьому сліпому музиканту тривали до кінця 1450-х рр., тобто майже 20 років.

Адміністрація Чембало винаймала і звичайних музикантів. Серед соціїв (солдат) Чембало 1464 р. ми знаходимо тубету Астелана (*Astellanus tubeta*), а з наступного, тобто з 1465 і до 1473 р., серед «пенсіонерів» вже фігурує Амірбей, син Астелана (*Amirbei filius Astelani, Amilbei*). У ці самі роки

на службі в Чембало перебував накрист-вірменин на ім'я Агоп (*Agopi nacharatus*).

Музиканти на службі консулів Кафи. Окремо від інших місту служили музиканти, які перебували в оточенні консула та найвищих адміністраторів Кафи. Функції цих музикантів зафіксовано в Статуті Кафи, виданому 1449 р. в Генуї. Музикантам у ньому було присвячено частину окремого розділу, зокрема параграфи 1, 2 і 6. На відміну від звичного для масарій терміна «сонатор», для визначення музикантів вжито слово «пульсатор»: *De pulsatoribus et certis allis stipendiatis a comune* (Про музикантів та інших осіб, яких утримує громада)¹. Термін пульсатор, у значенні музикантів, трапляється й у ранніх писемних джерелах Генуї. Зокерма, в документі 1230 р.: *canendi et organandi pulsatores* (Giazotto, R. 1951, p. 52).

Спочатку в Статуті Кафи йшлося про трьох музикантів, які мали приходити в палац і грати там у присутності консула в певні дні. Йдеться про барабанщика, за одними джерелами, або, на нашу думку, лютніста (*lembo*), а також псалтериста (*salterone*) й замариста (*samarra*), тобто зурніста. Окрім цього, в палаці мали постійно перебувати двоє тубетів (*tubete*). Вони мали грати щоразу, коли консул вставав до столу. Тубети повинні були виконувати й не пов'язані з музикою функції: тримати коня консула та й загалом у всьому йому підкорятися. Один карамеліст (*caramelle*) мав грати щоразу, коли консул вирушав до церкви, а також грати шовечора «згідно зі звичаєм»².

Загалом бухгалтерські книги Кафи підтверджують сказане у статуті, але й доповнюють викладене. Додаткова інформація передовсім стосується термінології, кількості музикантів і різноманіття музичних інструментів.

Одночасно в палаці Кафи служили від 5 до 9 музикантів. Відомості про них зафіксовані від 1410 до 1473 р. Проте, як ми пам'ятаємо з попереднього розділу, музиканти на службі в консула перебували й раніше, що зафіксовано 1386 р. Йдеться про трубача Оберто Гарбаріно з Алессандрії та псалтериста (*satarioni*) Франциска (*Franciscus*). Повертаючись до масарій, зазначимо, що 64-річний період фіксації виплат консульським музикантам укладається лише в 25 років, що пов'язано зі станом збереженості серії книг масарії Кафи. Незважаючи на певні пробіли в масаріях, загальна картина видається достатньо об'єктивною.

1). Найчисленнішою групою палацових музикантів є тубети. Їхня кількість коливається від двох до чотирьох осіб на рік. Чотири тубети зафіксовані лише одного разу, 1410 р., причому не виключено, що Георгій (*Georgius*), одночасно виконував ще й обов'язки вартового, адже музикант з таким іме-

¹ Устав для генуезських колоній в Черном морі изданный в Генуе в 1449 году / ред. В. Юргевич // Записки Одесского общества истории и древностей. № 5. 1863. С. 702–711.

² Устав для генуезських колоній в Черном морі изданный в Генуе в 1449 году / ред. В. Юргевич // Записки Одесского общества истории и древностей. № 5. 1863. С. 703–704.

нем зазначений і серед нічних стражників Кафи. Напевно, цей самий Георгій 1420 р. одночасно грав і на тубеті, й на іншому аерофоні — зурні. Нагадаймо, що аналогічне володіння різними інструментами також мало місце серед вартових музикантів — тубета й карамеліст Пектічі в повідомленні за 1386 р. Інший тубета Нікіта, син Профетічі (*Nichita filius Profetici*) згадується у рахунках п'ять разів протягом 1410–1424 рр. Ще двоє тубетів — Франциск ді Грепо (*Franciscus de Greppo*) та Теодор син Франциска (*Theodorus filius Francisci*), які, можливо, були батьком і сином, згадуються лише одного разу того самого 1410 р. Одного разу, 1423 р., зафіксовано тубету Костянтина з Самсуна (*Constantinus de Simisso*), генуезького міста на Чорноморському узбережжі сучасної Туреччини. Чотири рази протягом 1420–1424 рр. згадано виплати для тубети Сави (*Sava*).

Між 1426 та 1441 рр. ніяких виплат для музикантів не зафіксовано, адже за ці роки не збереглися книги масарії Кафи. З огляду на таку тривалу перерву у відомостях, у наступних книгах згадуються абсолютно нові тубети, яких доцільно умовно поділити на першого, другого й третього. Георгій з Кафи, якого зазвичай називали Сикбей (*Georgius de Caffa dictus Sicbei*), трудився на посаді «головного тубети» більш як 30 років, з 1441 до 1473 рр., і отримував платню вдвічі більшу, ніж кожен з двох інших тубетів. Щонайменше 18 років консульським тубетом був Ордабей, протягом 1441–1459 рр. У 1465 та 1466 рр. тубету Ордабея змінив грек Косларі (*Coslari grecus*), а протягом 1471–1473 рр. його заміняв Савака, син уже згаданого Сикбея (*Savacha filius Sichhibei*). Умовно третіми тубетами з 1441 до 1472 рр. були кілька музикантів. Спочатку, 1441 р., ним був Антоній з Баварі (*Antonio de Bavallo tubeta*), який у 1454–1455 рр. служив нічним вартовим тубетом у Солдайї. 1446 р. його змінив теж лігурісець Георгій з Асерето (*Georgius de Axereto*), який пропрацював на цій посаді до 1465 р. А протягом 1466–1473 рр. останнім з «третьох» тубетів був слуга іншого тубети «довгожителю» Георгія Сикбея. Йдеться про русина-католика Якова (*Jacobus catholicus Ruthenus*). Найімовірніше, він був викупленим татарським полоненим, охрещеним у Кафі за католицьким обрядом. Згодом, можливо, саме Сикбей викупив його з рабства, зробив своїм помічником, а згодом Яков став зятем Сикбея. Отже, Сикбей у кінці існування генуезької факторії в Кафі отримав максимально можливий вплив на посади трьох тубетів, адже один із них був його сином, а другий — одночасно слугою та зятем.

2). Одна з обов'язкових музичних посад при консулі — накратор. Жодного разу протягом року більше, ніж одного накратора не зафіксовано. У 1410–1423 рр. обов'язки литавриста виконував дехто Ісуф (*Isuf*), 1441 р. — Какненіс (*Cachnenis*), протягом наступних 17 років (1454–1471) — Христодул (*Christodolus*), 1472 р. — Теодор (*Theodorus*), а 1473 р. — Христофор (*Christoforus*).

3). У 1457–1473 рр. посаду палацового карамеліста займала тільки одна особа — Есамбей (*Esambeï*). Важливо нагадати, що протягом 1441–1456 рр., найпевніше, той самий Есамбей виконував обов'язки карамеліста в нічній варті Кафи.

4). Музикант, який грав на замарі (*zamarè*), напевно, поздовжній флейті з язичковим типом звуковидобування, не згадувався в нічній варті, проте цей музичний інструмент зафіксований у Статуті Кафи для палацових музикантів. Відзначимо, що згадки про замару чи зурну не траплялися дослідникам в оригінальних середньовічних документах Генуї. Висловимо припущення, що замара — це азійська зурна, напевно, дуже схожа на карамелу. Виришити це питання можна завдяки практичному порівнянню збережених до нашого часу інструментів з традиційної народної (фольклорної) музичної практики, скажімо, лігурійців та корсиканців, з одного боку, та вірмен — з іншого.

Протягом 1410–1426 рр. замаристом був Саул син Перфетічі (*Saul filius Perfetici*). Одночасно з Саулом, принаймні 1420 р., замаристом був палацовий тубета Георгій (*Georgius tubeta et sonator zamarre*). Протягом 1441–1459 рр. обов'язки замариста виконував грек Данило (*Danili grecus*).

5). Справжнім довгожителем на посаді псалтериста одноосібно був Сотерікус (*Sotericus*), який прослужив на цій посаді щонайменше 56 років (1410–1466). Нагадаймо, що іншого псалтериста «випадково» згадали серед нічних вартових під час війни 1386 р.

Загалом псалтеристи в генуезьких джерелах у цей час згадуються досить часто.

6). У палаці консула одночасно служили один або два лютнисти (*laudi/lenti*). Цей музичний інструмент не згадувався ані у статуті Кафи, ані в рахунках виплат нічним вартовим. Проте, на нашу думку, доцільно припустити, що музичний інструмент *lembo* зі статуту Кафи є саме деформованим *laudi* з книг масарії.

Виплати для італійського лютніста Пауля з Трої (*Paullus de Troya*) зафіксовано в книгах масарії за 1420–1426 рр. Наступним лютнистом у 1441, 1446 та 1447 рр. був також італієць Косма ді Дзоалі (*Cosma de Zoalio*). Його змінив католик Анестасій (*Anestaxius catholicus*), який прослужив майже 20 років — з 1454 по 1473 рр. Майже одночасно з Анестасієм, умовно другим лютнистом, почав служити вірменин Казар (*Cazar armenus*). Витрати на нього датуються 1455–1466 рр.

Сучасні дослідники середньовічної музичної спадщини Генуї натрапили на одну згадку про цей інструмент. Лютню зафіксовано в одному з договорів другої половини XV ст.: *magister sonator laudi* (Tarrini, M. 2015, p. 101). Таке пізнє свідчення про лютню підштовхує до припущення, що цей інструмент у Генуї став популярним досить пізно.

7). У масаріях з'являються згадки й про органіста. Витрати на нього датуються дуже пізнім часом — 1469–1473 рр. Єдиним відомим у Кафі органістом був Ніколай ді Камкія (*Nicolaus de Camcia*).

Найдавніша згадка про органіста в Генуї датується чи то кінцем XII, чи початком XIII ст. Достеменно відомо, що 1220 р. у чотирьох храмах Генуї — базиліці Сан Сіро (*Basilica di San Siro*), Санта Марії делле Вінє (*Basilica di Santa Maria delle Vigne*), катедральному соборі Сан Лоренцо (*Cattedrale di San Lorenzo*) та церкві Санта Марія ді Кастелло (*Chiesa di Santa Maria di Castello*) — вже були органи (Giazotto, R. 1951, p. 47). Тож орган було зафіксовано як виключно церковний музичний інструмент, котрий допомагав співати у церкві, як це яскраво підкреслено в документі 1220 р.: «*Ecclasiae Januae redundant vanitatibus quod canendi et organandi pulsatores*» (Giazotto, R. 1951, p. 27).

Від другої третини XV ст. (1437 р.) у Палаці Дожів (*Palacio ducis*) у Генуї функціонувала музична капела (*Capella di Palazzo*), де також використовувався орган (*dell'organo*) (Giazotto, R. 1951, p. 273). Найпевніше, у випадку Кафи дублювалася практика, що існувала в цей самий час у Генуї.

8). Щодо кількох палацових музикантів з книг масарій не зазначено музичні інструменти, на яких вони грали. Йдеться про сонатора Профетічі (*Profetici*), згаданого 1410 р. Але він зумів працевлаштувати двох синів — замариста Саула та тьобету Нікіту, які займали цю посаду щонайменше з 1410 по 1423 р. З огляду на це, можна припускати, що їхній батько також був тьобетом, або замаристом. Нагадаємо, що це не одна така династія серед палацових музикантів, їх було щонайменше три. 1410 р., тобто в той самий час, служила ще одна сім'я музикантів — тьобети батько і син, Франциск та Теодор ді Греппо (*Greppo*).

Ще двос неідентифікованих музикантів — це грек Савасто (*Savasto grecus*) (1465–1473) й Астанка (*Astanca*) (1470–1473). За аналогіями з сумами зарплат у інших музикантів ідентифікувати їх не реалістично, бо ця сума була властива різним інструменталістам. Єдиний можливий спосіб атрибуції — це визначити, яких типових інструментів не було в цей період. Тоді підходять лише псалтир та замара/зурна. Отже, Савасто й Астанка могли бути або псалтеристами, або замаристами/зурнистами.

Загалом, бачимо, що серед палацових музикантів неодноразово згадуються греки, вірмени, русин та, звичайно, італійці. Не виключено, що серед них були й інші етноси та народи.

Окрім музикантів-стражників і палацових (консульських) музикантів у масаріях з'являються рідкісні повідомлення і про військових трубачів. Про них у Кафі відомо ще з кінця XIV ст. У книгах масарії за 1374 та 1381 рр. тричі згадано трубача на ім'я Тіранос (*Tiranos trombeta*) (Джанов, А. В. 2018, с. 181, 221, 226).

Музиканти беклярибека *Мамая та кримського хана Хаджі І Герая*. У книзі масарії 1374 р. зафіксовано незвичайний епізод з трубачами. 25 жовтня їм подаровано великий відріз тканини, з якої можна було пошити принаймні три одиниці одягу: «*et sunt pro panno piche XXI dato trombatoribus ad rationem de asperis XXXI per picham sicut moris est asperos DCLI*» (а саме: за полотно в 21 пік, яке було надано трубачам, за звичаєм, за ціною по 31 аспр за кожен пік — 651 аспр) (Джанов, А. В. 2018, с. 154). Цього року на Різдво до Кафи мав завітати беклярибек хана Мухамеда. Для організації бенкету від *Мамая* прибув посланець. Окрім того, в події мали взяти участь ще якісь музиканти (*sonatores*), які прибули в Кафу, мабуть, з Татарії чи сусіднього Солхата — столиці Кримського вілайєту Золотої Орди (Джанов, А. В. 2019, с. 56, 154). Отже, маємо рідкісну згадку про середньовічних татарських музикантів Криму.

Щонайменше двічі, 30 квітня та 17 травня 1455 р., до Кафи прибував тюбета татарського хана (*tubeta imperatoris tartarorum*), якого пригостяли питвом на солідну суму (Джанов, А. В. 2019, с. 232). Йдеться про музиканта першого кримського хана — Хаджі І Герая. Ще раз прибуття тюбети хана до Кафи згадується у рахунках масарії за 18 грудня 1458 р.¹

На нашу думку, функції таких трубачів/тюбетів були пов'язані не лише з активними воєнними діями, а передовсім із дипломатичними функціями, обов'язками гінців та, очевидно, розвідників.

Снів у Кафі. Кафа була поліетнічним містом, навіть можна сказати — космополітичним. Генуезькій адміністрації доводилося поважати традиції сусідів, незважаючи на непримиримість католицьких місіонерів, особливо домініканців. З особливим розмахом щороку відзначалося Різдво, коли передбачалися витрати на вино та винагорода якимось трубачам. Статутом Кафи було передбачено матеріальну винагороду грецьким пресвітерам, які співали в палаці комуни піснеспіви «калімерос» на свято Епіфанії (Хрещення, Богоявлення), а також грецьким пресвітерам, які співали «алілуя» на Пасху² (Джанов, А. В. 2018, с. 211; Джанов, А. В. 2019, с. 267). До співів на Хрещення 1459 р. до греків приєдналися навіть вірмени (Джанов, А. В. 2019, с. 261). Під час свята Епіфанії 1455 р. відбувалося своєрідне змагання трьох хорів, які склалися переважно з греків приморських кварталів, адже свято відбувалося на березі моря: ворота Вонітіка (*contracta porte Vonitice*), Ріпа (*contracta Rippe*; лат. *ripa* — берег річки чи моря) та ворота Хачатура (*contracta porte Chaihadoris*). Цього разу до них знову приєднався хор вірмен. Кожен з хорів за спів отримав грошову винагороду (Джа-

¹ Archivio di Stato di Genova, San Giorgio. Sala 34, 590, 1240: Massaria de Caffa 1458–59. F. 62r.

² Устав для генуезьких колоній в Черном морі изданный в Генуе в 1449 году / ред. В. Юргевич // Записки Одесского общества истории и древностей. № 5. 1863. С. 708; Archivio di Stato di Genova, San Giorgio. Sala 34, 590, 1238: Massaria de Caffa 1456–57. F. 69r.

нов, А. В. 2019, с. 261). 1457 р. на Пасху до палацу консула запросили якогось музиканта турка¹.

Іконографічні джерела Генуї та Криму XIV–XV ст. Одразу зазначимо, що до реконструкції музичних інструментів з Криму, доцільно застосовувати не лише кримські та генуезькі іконографічні джерела, але й інші, європейські та азійські. У нашому дослідженні ми ставили за мету зібрати оригінальні джерела, проілюструвати ними тексти масарій про музикантів і попередньо потрактувати їх.

Найвідоміше іконографічне джерело генуезького автора з зображенням музикантів та музичних інструментів — це мініатюра з кодексу Кокареллі (Cocharelli Codex)², що датується 1330–1340 рр. Сюжет мініатюри — втілення одного з семи смертних гріхів, ненажерливості. Головний герой цього втілення — татарський хан під час банкету. Розважають хана 11 музикантів, розташованих на трьох рівнях мініатюри. Вважаємо за доцільне порівняти їх із даними, які ми здобули в книгах масарії Кафи. До такого порівняння спонукає не лише генуезьке походження мініатюри, а й татарський слід.

1). Двоє трубачів, накрест і органіст з нижнього рівня мініатюри згадуються й у книгах масарії Кафи. Загалом ансамбль двох трубачів та накреста є типовим для нічних вартових Кафи, Солдайї, Чембало. За зовнішнім виглядом труби дуже нагадують карнаї, тобто перські довгі мідні не зігнуті труби. Зображення невеликих парних накр з кодексу дають нам можливість саме так уявляти аналогічні накри з Криму. Портативний орган з калькантом, тобто людиною, яка качає повітряні міхи, також є можливим зразком для ілюстрації органу в Кафі.

2). На другому рівні мініатюри бачимо двох музикантів — гравця на авлосі, тобто двостовбурний повздовжній флейті та віоліста (скрипаля) з триструнним музичним інструментом. У масаріях ці музичні інструменти не згадані, проте це не означає, що вони не були поширені в містах Криму, адже у Генуї вони згадуються вже на початку XIII ст. Зокрема, 1216 р. було укладено договір громади Генуї з нотаріусом щодо найму музикантів, серед яких були і авлісти, і віолісти (*pro Comuna Januae obligationi viiginta quatuor aulis et vivuoles ut... predictus numerus cum caramellis quarum sex promissa Sancto Laurentio*) (Giazotto, R. 1951, p. 29).

3) На третьому рівні мініатюри, окрім уже згаданих трубача (тромбатора) та віоліста, бачимо ще й псалтериста, який часто зазначається в масаріях Кафи. Цей музичний інструмент за формою є половиною трапецієподібного псалтиря (майже трикутний) з 18 струнами, розташованими попарно. Спосіб звуковидобування — пальцями.

¹ Archivio di Stato di Genova, San Giorgio. Sala 34, 590, 1238: Massaria de Caffa 1456–57. F. 63v: *Item die ea pro egidio sacherio et sunt pro totidem datis cuiusdam teucro qui venit diem pasce ad sonandum Im palacio de mandato magnifici domini consulis et dictus pro capsia de XXXXIII asperos XII.*

² British Library. Add MS 27695. F. 13r.

Поки що єдине доступне нам свідчення про використання віол (скрипок) у Криму — це зображення на одній з дев'яти срібних накладок-пластин поясного набору (Крамаровский, М. 2011, с. 304–305). Жодних вербальних згадок про віолу в масаріях не виявлено. Хоча знахідка потрапила до Ермітажу через Закупівельну комісію з Північного Кавказу, геральдика з інших накладок вказує на прямий зв'язок із торговими факторіями генуезців у Криму. Для порівняння — в документах Генуї віола також згадується зрідка, проте в XV ст. різні види смичкових неодноразово зображені на картинах у Генуезьких храмах. На цих картинах також бачимо лютню, зображення якої немає на мініатюрі з кодексу Кокареллі. Два ангели з лютнеподібним і смичковим інструментом відтворено на панно з вітваря церкви Сан Джіраломо ді Кварто (*Abbazia di San Gerolamo*) в муніципалітеті Генуї, яке датується приблизно 1495 р. і зберігається в Філадельфійському музеї мистецтв (*Philadelphia Museum of Art*)¹. На іншій картині, датованій тим самим часом, тобто 1495 р., також бачимо ангелів, які грають на лютні, віолі, арфі та повздовжній флейті. Автор зображення — Джованні Мазон (*Giovanni Mazone*), а походить воно з базиліки Санта Марія делле Віньє (*Basilica di Santa Maria delle Vigne*)².

Висновки. Після ретельного опрацювання корпусу писемних джерел Криму було виявлено професійних музикантів, які відносилися до двох категорій службовців: нічні стражники та музиканти на службі консула. Перші з них грали на трубах/тюбетах та накрах (литаврах). Охоронці служили у Кафі, Солдайї та Чембало. Іншу групу представляли значно різноманітніші колективи музикантів — тюбети та трубачі, накратори, карамелісти (шалмеїсти), замаристи (зурнисти), псалтеристи, лютнисти та органіст. Окрім цього, у книгах масарії були виділені відомості про військових трубачів та тюбетів, включно зі слугою першого татарського хана Хаджі І Герая та музикантами беклярибека Мамає. Порівняльний аналіз назв музичних інструментів Кафи та Генуї дає змогу казати про їхню майже повну тотожність, окрім замари (зурни), яка у Генуї не трапляється і що, напевно, свідчить про елемент східного впливу. Місцева специфіка проявляється і у свідченнях про грецькі та вірменські хори у Кафі. У дослідженні представлені оригінальні іконографічні пам'ятки з Криму та Генуї, які доповнюють вербальні джерела. Загалом, представлене дослідження відкриває абсолютно нову сторінку музичної спадщини середньовічного Криму, України та Італії.

¹ Enthroned Saint Jerome, with Angels, c. 1495. URL: <http://surl.li/ksopu>

² Bowed Strings Iconography Project. URL: <http://surl.li/ksopy>

Додаток 1
Музиканти з категорії нічних охоронців (*custodes nocturni Caffè*),
за даними книг масарії Каффи 1374–1456 рр.

1374	Georgius nacharatus custos nocturnus 60 asperi Georgius nacharatus custos nocturnus 60 asperi	Macraam caramella custos nocturnus 60 asperi in mense Macraam caramella custos nocturnus 60 asperi in mense	Magrabi tubator custos nocturnus 40 asperi Obertus trombeta	Bachi caramella custos nocturnus 60 asperi Bachi caramella custos nocturnus 60 asperi	Georgius trombator filius Manoli 60 asperi Franciscus tubator custos nocturnus 60 asperi	Manoli trombator 40 asperi Manoli tubator custos nocturnus 100 asperi	
1381	Symisseus nacharatus custos nocturnus 60 asperi	Macraam caramella custos nocturnus 60 asperi in mense	Obertus trombeta	Bachi caramella custos nocturnus 60 asperi	Franciscus trombator domini consulis 60 asperi	Elias caramella custos nocturnus murorum loco Marei caramella 60 asperi in mense	
1386	Franciscus sonator statorum saror custos nocturnus murorum 100 asperi in mense	Macraam caramella custos nocturnus murorum 60 asperi in mense	Obertus trombeta de Alexandria trombeta domini consulis 100 asperi in mense	Pestrici trombeta et hararella custos nocturnus murorum 60 asperi in mense	Franciscus trombator domini consulis 80 asperi in mense	Georgius caramella custos nocturnus murorum 60 asperi in mense	
1410	Georgius nacharatus et custos nocturnus 50 asperi in mense	Marche caramella custos nocturnus 80 asperi in mense	Marche caramella custos nocturnus 80 asperi in mense	Facenis de Novis custos nocturnus et sonator borie 150 asperi in mense 302v	Facenis de Capriata custos nocturnus et constans Facenis de Novis sonator borone 100 asperi in mense	Georgius tubeta custos nocturnus 50 asperi in mense	
1420	Немає шлях архивув						
1422	Constantinus tubeta custos nocturnus 50 asperi in mense	Marchare caramella custos nocturnus 80 asperi in mense	Alendici nacharatus custos nocturnus 70 asperi in mense				
1423	Constantinus tubeta custos nocturnus 50 asperi in mense	Marchare caramella custos nocturnus 80 asperi in mense	Alendici nacharatus custos nocturnus 70 asperi in mense				
1424	Немає шлях архивув						
1441		Esambei caramella custos ad porta Caihadoris 80 asperi in mense					
1446		Esambei caramella custos ad porta Caihadoris 40 asperi in mense					

1447		Esambei caramella custos ad porta Caliadoris 40 asperi in mense						
1454	Немає							
1455	шук архівів	Esambei grecus caramella custos nocturnus 40 asperi in mense						
1456		Esambei grecus caramella custos nocturnus 40 asperi in mense						
1457	Музик у цій категорії більш немає	Далі дивись Esambei серед sonatores						

Додаток 2

Музиканти Кафи, з категорії *provisionates*, за даними кнє масарії Кафи 1386–1473 pp.

1386	Obertus Garbarnus de Alexandria trombeta domini consulis, provisionatus Caffè 100 asperi in mense							
1410	Solricus sonator provisionatus Caffè	Sauli filius Profetici sonator provisionatus Caffe	Profetici sonator provisionatus Caffè 100 asperi in mense	Nichita tubeta filius Profetici provisionatus Caffè	Franciscus de Greppo tubeta provisionatus Caffe	Theodonis filius Francisci tubeta provisionatus Caffe	Georgius tubeta provisionatus Caffe 100 asperi in mense	Isuf nacharatus provisionatus Caffè 80 asperi in mense
1420	80 asperi in mense Soterus sonator sataroni provisionatus Caffe	Sauli sonator zamarrè provisionatus Caffè	Paulius de Troya sonator laudi provisionatus Caffè	Nichita tubeta provisionatus Caffè	Sava tubeta provisionatus Caffe	Sava tubeta provisionatus Caffe	Georgius tubeta et sonator zamarrè provisionatus Caffe	Isuf nacharatus provisionatus Caffè 4 sommi in anno = 808 asperi in anno

1422	Soterichus sonator satarionis 4 sommi in anno = 808 asper in anno	Saul sonator samarre 101 asperi in mense	Paulus de Troya sonator laudi 6 sommi in anno = 101 asper in mense	Nichita tubeta provisionatus Caffé 225 asperi in mense	Sava tubeta provisionatus Caffé 125 asperi in mense	Isuf nacharatus provisionatus Caffé 4 sommi in anno
1423	Soterichus sonator satarioni provisionatus Caffé 4 sommi in anno = 808 asper in anno	Saul sonator samarre filius Perfetici provisionatus Caffé 101 asperi in mense	Paulus de Troya sonator provisionatus Caffé 4 sommi in anno = 808 asper in anno	Constantinus de Smisso tubeta subragatus loco Sava tubete provisionatus Caffé 125 asperi in mense	Sava tubeta provisionatus Caffé 125 asperi in mense	Isuf nacharatus provisionatus Caffé 4 sommi in anno = 808 asper in anno
1424	Soterichus sonator satarioni provisionatus Caffé 4 sommi in anno = 808 asper in anno	Saul sonator samarre provisionatus Caffé 6 sommi in anno = 101 asperi in mense	Paulus de Troya sonator provisionatus Caffé 4 sommi in anno	Nichita tubeta provisionatus Caffé ...	Sava tubeta provisionatus Caffé ...	
1441	Soterichus sonator provisionatus Caffé 4 sommi in anno = 808 asperi in anno	Danili sonator zamare provisionatus Caffé 4 sommi in anno = 808 asperi in anno	Cosma de Zoalio sonator lenti provisionatus Caffé 3 somi in anno = 606 asper in anno	Ordabe tubeta provisionatus Caffé 300 asperi in mense	Anthonus de Bavalo tubeta provisionatus Caffé 200 asperi in anno	Caclirenis nacharatus provisionatus Caffé 120 asperi in mense
1446	Soterichus sonator provisionatus Caffé 700 asperi in anno	Danili sonator provisionatus Caffé 700 asperi in anno	Cosma de Zoalio sonator provisionatus Caffé 700 asperi in anno	Georgius de Caffa tubeta provisionatus Caffé 2 100 asperi in mense	Iacobus de Avereto tubeta provisionatus Caffé 100 asperi in mense	
1447	Soterichus sonator provisionatus Caffé 700 asperi in anno	Danili sonator provisionatus Caffé 700 asperi in anno	Cosma de Zoalio sonator provisionatus Caffé 700 asperi in anno	Georgius de Caffa dicus Sichei tubeta provisionatus Caffé 200 asperi in mense	Georgius de Avereto tubeta provisionatus Caffé 100 asperi in mense	
1454	Soterichus sonator provisionatus Caffé 50 asperi in mense	Danili sonator provisionatus Caffé 50 asperi in mense	Anestaxius catholicus sonator laudi provisionatus Caffé 50 asperi in mense	Georgius Sichei tubeta provisionatus Caffé 200 asperi in mense	Georgius de Avereto tubeta provisionatus Caffé 100 asperi in mense	Cristodolis nacharatus provisionatus Caffé 40 asperi in mense
1455	Soterichus sonator phalerteri provisionatus Caffé 37 asperi in mense	Danili sonator provisionatus Caffé 37 asperi in mense	Anestaxius catholicus sonator laudi provisionatus Caffé 37 asperi in mense	Ordabe tubeta provisionatus Caffé 150 asperi in mense	Georgius de Avereto tubeta provisionatus Caffé 100 asperi in mense	Cazar amenus sonator provisionatus Caffé 37 asperi in mense
						Cristodorus nacharatus provisionatus Caffé 40 asperi in mense

1456	Sotricicus sonator spsalteri provisionatus Caffe	Danili grecus sonator samare provisionatus Caffe	Anestaxius catolicus sonator laudi provisionatus Caffe	Ordabei tubetta provisionatus Caffe	Georgius de Axereto tubeta provisionatus Caffe	+	Cazar armenus sonator laudi provisionatus Caffe	Cristodolus nacaratus provisionatus Caffe
1457	37 asperi in mense 37 Sotricicus sonator salerteri provisionatus Caffe	37 asperi in mense Danili sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Anastaxius catolicus sonator provisionatus Caffe	Ordabei tubetta provisionatus Caffe	Georgius de Axereto tubeta provisionatus Caffe	Esambel grecus sonator caramelle provisionatus Caffe	Cazar armenus sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Cristodolus nacaratus provisionatus Caffe
1458	37 asperi in mense Sotricicus sonator salerteri provisionatus Caffe	37 asperi in mense Danili sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Anastaxius catolicus sonator provisionatus Caffe	Georgius Sicbei tubeta provisionatus Caffe	Georgius de Axereto tubeta provisionatus Caffe	Esambel sonator caramelle provisionatus Caffe	Cazar armenus sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Cristodolus nacaratus provisionatus Caffe
1459	37 asperi in mense Sotricicus sonator psalteri provisionatus Caffe	37 asperi in mense Danili sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Hanasixi catolicus sonator provisionatus Caffe	155 asperi in mense Georgius Sicbei tubeta provisionatus Caffe	Georgius de Axereto tubeta provisionatus Caffe	Esambel sonator caramelle provisionatus Caffe	Cazar armenus sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Cristodolus nacaratus provisionatus Caffe
1459	37 asperi in mense Sotricicus sonator provisionatus Caffe	37 asperi in mense Danili sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Anastaxi catolicus provisionatus Caffe	200 asperi in mense Georgius Sicbei tubeta provisionatus Caffe	Georgius deAxereto provisionatus Caffe	Esambel sonator caramelle provisionatus Caffe	Cazar sonator provisionatus Caffe	40 asperi in mense Cristodolus nacaratus provisionatus Caffe
1461	37 asperi in mense Sotricicus sonator provisionatus Caffe...	37 asperi in mense ?	40 asperi in mense ?	200 asperi in mense Georgius Sicbei tubeta provisionatus Caffe...	Georgius de Axereto tubeta provisionatus Caffe...	?	Cazar sonator provisionatus Caffe...	40 asperi in mense Cristodolus nacaratus...

1463	Sotricos sonator provisionatus Caffe	Anestaxius catolic(h)us provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe	Georgius de Avereto tubeta Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Cazar sona(C)lor provisionatus Caffe	Cristodolus nacharatus provisionatus Caffe
37 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	200 asperi in mense	110 asperi in mense	77 asperi in mense	40 asperi in mense	40 asperi in mense
1464	Sotricos sonator provisionatus Caffe...	Anestaxius catolicus provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe...	Georgius de Avereto tubeta provisionatus Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Cazar sonator provisionatus Caffe...	Xpistodorus nacharatus
	40 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	150 asperi in mense	77 asperi in mense	Caffe...	
1465	Sotricos sonator provisionatus Caffe	Anastaxius catholicus provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe	Georgius de Avereto tubeta provisionatus Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Cazar sonator provisionatus Caffe	Cristodolus nacharatus provisionatus Caffe
37 asperi in mense	40 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	150 asperi in mense	77 asperi in mense	Caffe	40 asperi in mense
1466	Sotricos sonator provisionatus Caffe	Anastaxius catholicus provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe	Coslari greucus descipulus tubete provisionatus Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Cazar olim sonator provisionatus Caffe	Christodolus nacharatus provisionatus Caffe
37 asperi in mense	40 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	Caffe	40 asperi in mense
1468	Savasto sonator provisionatus Caffe	Anastaxius catholicus provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe	Coslari greucus descipulus sive socius tubete provisionatus Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Cazar olim sonator provisionatus Caffe	Christodolus nacharatus provisionatus Caffe
37 asperi in mense	40 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	Caffe	40 asperi in mense
1469	Savasto sonator provisionatus Caffe	Anastaxius catholicus provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe	Iacobus catolicus famulus tubete provisionatus Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Nicolaus de Camicia organista de Camicia Caffe	Christodolus nacharatus provisionatus Caffe
40 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense
1470	Astancha sonator muper admissus ad provisionem	Anestaxius sonator provisionatus Caffe	Georgius Sicibei tubeta provisionatus Caffe	Iacobus catolicus famulus tubete provisionatus Caffe	Esambei caramella provisionatus Caffe	Nicolaus de Camicia organista provisionatus Caffe	Christodolus nacharatus provisionatus Caffe
60 asperi in mense	40 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense
	40 asperi in mense	40 asperi in mense	(b. t. u. pro tubetinis diabius pro ipso solupus reverendi fratris Lodixto ordinis minoris 762 asperi)	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense

1471	Astancha sonator provisionatus Caffè	Savasto sonator provisionatus Caffè	Georgius Sichbey tubeta provisionatus Caffè	Iacobus catolicus famulus tubete provisionatus Caffè	Esambei esamella provisionatus Caffè	Nicolaus de Camicia provisionatus Caffè	Cristodorus nacharatus provisionatus Caffè
60 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense
1471	Astancha sonator provisionatus Caffè	Anastaxius sonator provisionatus Caffè	Georgius Sichbey tubeta provisionatus Caffè	Savacha Sichibey filius Georgii provisionatus Caffè	Esambei esamella provisionatus Caffè	Nicolaus de Camicia organista provisionatus Caffè	Christodorus nacharatus provisionatus Caffè
60 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense
1472	Anastancha sonator provisionatus Caffè	Savastor sonator provisionatus Caffè	Georgius Sichbey tubeta provisionatus Caffè	Iacobus catolicus famulus Sichibei tubete provisionatus Caffè	Esambei esamella provisionatus Caffè	Nicolaus de Camicia organista provisionatus Caffè	Theodorus nacharatus provisionatus Caffè
60 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense
1473	Astancha sonator provisionatus Caffè	Savasto sonator provisionatus Caffè	Georgius Sichbey tubeta provisionatus Caffè	Savacha filius Sichibei tubete provisionatus Caffè	Esambei esamella provisionatus Caffè	Nicolaus de Camicia organista provisionatus Caffè	Christoforus nacharatus provisionatus Caffè
60 asperi in mense	40 asperi in mense	200 asperi in mense	100 asperi in mense	100 asperi in mense	77 asperi in mense	100 asperi in mense	40 asperi in mense

¹ Ошграфований на 72 аспра. Четверть суми повернули.

Вдовиченко, И. & Баранов, В. 2014. Музыка в средневековом Крыму. Исторические источники и археологические находки. *Вопросы инструментоведения*. № 9. С. 57–67.

Гаркавец, А. 2015. *Codex Cumanicus*. Алматы: Бaur. С. 94–100.

Джанов, А. В. 2018. Каффа и Крым во второй половине XIV в. (преимущественно по данным книг масарии Каффы). *Сугдейський збірник*. № VII (1). С. 44–303.

Джанов, А. В. 2019. Каффа, Крымское ханство и османы в 1454–1456 гг. (по данным книг масарии Каффы). *Сугдейський збірник*. № VIII (2). С. 79–467.

Карпов, С. 1993. Что и как праздновали в Каффе в XV в.? *Средние века*. № 56. С. 226–232.

Крамаровский, М. 2011. *Человек средневековой улицы. Золотая Орда. Византия. Италия*. Санкт-Петербург.

Giazotto, R. 1951. *La musica a Genova: nella vita pubblica e privata dal XIII al XVIII secolo*. Genova: Societa Industrie Grafiche e Lavorazioni Affini.

Gnoli, C. & Biella, V. & Cavenago, M. & Debattisti, F., & Rolandi, P. 2016. *Coi nostri strumenti: la tradizione delle Quattro Province dall'artigianato alla festa*.

Tarrini, M. 2015. Forme associative di musicisti e di fabbricanti di strumenti musicali a Genova: due documenti settecenteschi. *Il Paganini. Quaderno del Conservatorio «N. Paganini» di Genova*. № 1. P. 90–103.

Vdovichenko, I. & Baranov, V. 2014. Muzyka v srednevekovom Krymu. Istoricheskie istochniki i arheologicheskie nakhodki [Music in Medieval Crimea: Historical Sources and Archaeological Discoveries]. *Voprosy instrumentovedeniya*. № 9. S. 57–67. [In Russian].

Garkavec, A. 2015. *Codex Cumanicus [Codex Cumanicus]*. Almaty: Baur. [In Russian].

Dzhanov, A. 2018. Kaffa i Krym vo vtoroj polovine XIV v. (preimushhestvenno po dannym knig masarii Kaffy) [Caffa and Crimea in the Second Half of the 14th Century (Primarily Based on the Accounts of Caffa's Massarens)]. *Suhdejs'kyj zbirnyk*. № VII (1). S. 44–303. [In Ligurian, In Russian].

Dzhanov, A. 2019. Kaffa, Krymskoe khanstvo i osmany v 1454–1456 gg. (po dannym knig massarii Kaffy). [Caffa, the Crimean Khanate, and the Ottomans in 1454–1456 (Based on the Accounts of Caffa's Massarens)]. *Suhdejs'kyj zbirnyk*. № VIII (2). S. 79–467. [In Ligurian, in Russian].

Karpov, S. 1993. Chto i kak prazdnovali v Kaffe v XV v.? [What and How was Celebrated in Caffa in the 15th Century?]. *Srednie veka*. № 56. S. 226–232. [In Ligurian, in Russian].

Kramarovskij, M. 2011. *Chelovek srednevekovoj ulicy. Zolotaya Orda. Vizantiya. Italiya [Medieval Street Dweller: The Golden Horde, Byzantium, Italy]*. Saint Petersburg. [In Russian].

Giazotto, R. 1951. *La musica a Genova: nella vita pubblica e privata dal XIII al XVIII secolo*. Genova: Societa Industrie Grafiche e Lavorazioni Affini. [In Italian].

Gnoli, C. & Biella, V. & Cavenago, M. & Debattisti, F., & Rolandi, P. 2016. *Coi nostri strumenti: la tradizione delle Quattro Province dall'artigianato alla festa*. [In Italian].

Tarrini, M. 2015. Forme associative di musicisti e di fabbricanti di strumenti musicali a Genova: due documenti settecenteschi. *Il Paganini. Quaderno del Conservatorio «N. Paganini» di Genova*. № 1. P. [In Italian].